
VUJADIN JOKIĆ

FILOZOFIJA KRITIKE UMA

IMANUEL KANT: KRITIKA ČISTOG UMA,
„KULTURA”, BEOGRAD, 1970.

Čudan je bio put Kantove „Kritike čistog uma”. Stvorena je na granici i raskršću epohe jedne misli. Zasela je u misao intelektualaca između Lajbnica i Loka, s jedne strane, i Hegela, s druge strane. Subjektivno, Kant je želeo revoluciju misli. Ona je sa Kritikom čistog uma, čini se, i počela. Doduše, u početku tiho. Onako kakav je i bio njen tvorac. Nešto kasnije revolucija je postala ono što treba da bude. Oko Kantove Kritike čistog uma stvorila se filozofska polemika. Više su je napadali nego branili. Mnogi je nisu ni razumeli, mnogi je i danas ne razumeju, iako o njoj, reklo bi se, meritorno raspravljaju. Kant je filozof nesporazuma. Počelo je sa Fichteom i Šelingom, a pravu, svakako, pravu reč imao je Hegel. Nesporazumi su se nužno morali roditi. Kant je hteo i svakako, napravio „kopernikanski obrt”. Filozofiju je okrenuo od stvari ka čoveku. Jasno, to je tražilo da se i u saznanju i u metodološkom pogledu učini mnogo. Zadatku su morali biti adekvatni i metoda i znanje. Kant se našao između novog znanja i „stare” metode. Naime, između moderne nauke i stare metafizike. On je, upravo, hteo da reši pitanje (to veliko pitanje) mogućnosti metafizike pored moderne nauke. Um, znači, sa Kantom preuzima izuzetnu ulogu da ispita svoje mogućnosti u saznavanju sebe i saznavanju stvari.

Dakle, treba, pre svega, sprovesti kritiku mogućnosti organa saznavanja — uma. Zato treba pronaći čvrsto uporište na osnovu kojega bi se došlo do opštih i nužnih saznanja. To uporište je moć ljudskog uma i njegove apriorne forme saznanja. Kant je tako svoj filozofski sistem počeo izgrađivati preko odgovora: kako su mogući sintetički sudovi a priori? Njihovo postojanje za Kanta je aksiom. Filozof je bio potpuno ubeđen u sintetičku moć uma, a ona je upravo takva što ne dolazi iz iskustva, već a priori. Dakle, radi se samo o tome kako su ovi sudovi mogući. Kant je, tako, već se uočava, odvojio

formalno od sadržajnog, pojavno od stvarnog, tj. otvorio mogućnost i njihovog protivstavljanja. Da bi dokazao kako su mogući sintetički sudovi a priori, Kant je saznanje podelio na tri osnovne moći: Čulnost, Razum i Um. Svaki od ovih stupnjeva ima sintetičku funkciju koja je čista forma. To su čisti transcendentelni elementi saznanja.

Čulnost je prvi stepen saznanja. Prostor i vreme su forme naših opažaja. Prostor, na primer, nije ništa drugo nego samo forma svih spoljašnjih čula. Prostor je subjektivni uslov čulnosti, jedino je pod tim uslovom spoljašnje opažanje moguće. Međutim, ovi izvori saznanja imaju tom apriornošću i svoje granice. Oni se odnose na predmete samo kao pojave, a ne kao stvari po sebi. Kant je tako celokupnu čulnu stvarnost sveo na pojavu, suprotstavljajući joj „stvar po sebi”. Ovim je Kant priznao, dalje, da postoje stvari subjektiviteta, ali su nedostupne našem saznanju. Dakle, sintetički sudovi a priori su mogući samo u koliko se odnose na predmete čula i važe samo za objekt mogućeg iskustva.

Razum je, rekli smo, po Kantu druga moć saznanja. I ovde kao i kod čulnosti on nastoji da pronađe čiste forme. U prethodnom nivou saznanja Kant je pokazao da su mogući čisti sintetički sudovi a priori (u čistoj matematici). U ovom delu on pokazuje mogućnost sintetičkih sudova a priori „čiste” prirodne nauke. Ovde pojmovi pripadaju mišljenju, a ne opažaju, oni su elementarni a ne izvedeni. Sva razmatranja oko funkcija razuma u saznanju Kant temelji u stavu da se sve radnje mišljenja mogu svesti na sudove — razum se uzima kao moć suđenja. Ovde je važno spajanje — elementi spajanja moraju biti nužni i opšti. Dakle formalni. Tako se dolazi do „čistih” pojmova razuma koji se zasnivaju na principu sintetičkog jedinstva a priori. Ovih ima koliko ima logičkih funkcija u svim mogućim sudovima. Po Kantu, tih funkcija ima četiri-četiri kategorije: kvantiteta (jedinstvo, množina, celokupnost), kvaliteta (realitet, negacija, limitacija), relacija (inherencija i supstancija, kauzalitet i dependencija, zajednica ili uzajamnost), modalitet (mogućnost-nemogućnost, egzistencija-neegzistencija, nužnost-slučajnost).

Prva funkcija razuma je da on *razume* da zamisli predmete kao što su nam predmeti funkcijom čulnosti dati. Postoje dva načina da se to postigne: ili iskustvo čini mogućim pojmove, ili ovi pojmovi čine mogućim iskustvo. Kant pristaje uz ovu drugu soluciju, jer kako on kaže: kategorije sadrže osnovne mogućnosti svega iskustva. Kant je bio čvrsto ubeđen da samo sintetička funkcija ljudskih saznajnih moći nosi u sebi nužnost i opštost koju imaju naučne istine, ko-

jima mora da teži svako pravo saznanje. Ovo se ispoljava kao postojano jedinstvo svesti kao samosvesti ili apercepcije.

Dakle, i ovde je Kant dosledan svom opštem stavu da se nužnost i opštost saznanja mogu naći samo u subjektivnim principima (čulnosti — prostoru i vremenu i razuma — apriornim formama razuma — kategorijama). To ne treba tražiti van granica mogućeg iskustva — stvar se može saznati samo kako nam se ona pojavljuje. „Stvar po sebi” ostaje nepoznata.

Međutim, Kant je vrlo dobro znao da se ljudskom umu ne mogu postaviti granice. On je znao da je u prirodi uma da prelazi granice. Baš od takvih pitanja metafizika i opstoji. Zato se i Kant morao zapitati i zapitao se da li je metafizika nauka. To je područje ideja, područje protivurečja bez izlaza. Velika je razlika između pojmova razuma i pojmova uma. Prvi se ograničavaju na razumevanju, drugi na shvatanju. Ove druge pojmove Kant je svrstao u tri klase (ideja): ideju duše, ideju sveta i ideju boga. Ovo izlaganje je Kant izveo i doveo do izuzetne filozofske spekulacije. Na kraju je pokazao da ljudski um uvek zapada u protivurečnosti sa samim sobom uvek kad pokuša da stvori opšte i nužno saznanje. Kant je naveo poznate četiri vrste antinomija. U svakoj od njih se mogu naći dokazi kako za tezu tako i za antitezu. Svugde su tu ideje zadate umu, a ne date. U tom i takvom smislu metafizika nije za Kanta moguća. Nema sigurne nauke o besmrtnosti duše, o slobodi volje i postojanju boga.

S ovim namerno završavamo da bi istakli epohalnost Kantovog dela. Epohalnost koju su mnogi često iskazivali, i koja čini da će ovo delo stalno postojati u filozofskoj literaturi. Epohalnost, pre svega, u isticanju kao nikad dotada delatne strane subjekta. Dakle, bez obzira na ozbiljne primedbe koje su još ranije učinjene Kantu, posebno na Hegelove primedbe, ovo delo ostaje kao velika prekretnica filozofskog saznanja, delo koje je konstitutivno delovalo i na Marksa, delo koje će večito pokazivati kako ljudski um ima veoma čudnu sudbinu — „što ga uznemiravaju pitanja o koja ne može da se ogluši, jer mu ih postavlja sama priroda uma, ali koja on ipak ne može da reši, jer ona premašuju svaku moć ljudskog uma” (Kant).